

nem szerepel, tehát nem itt született. Mivel pedig Hrúz János Éva nevű leánya 1819. májusában már Cinkotán kötött házasságot, s a menyasszonyt cinkotainak is írták, Hrúz Jánosnak és családjának 1818—1819-ben kellett Aszódról Cinkotára költöznie, mert Petőfi szüleinek házasságkötése 1818-ban még Aszódon történt.

A fentieket összegezve, Petőfi szülei 1846-ban édesanya hugához, Bentzur Jánosné Hrúz Évához, esetleg — amennyiben a cinkotai Petrovitsokkal való rokonság esete bizonyítható — az itt lakó Petrovits Györgyhöz költözhettek, vagy az ő rokonai segítségével kaptak valami szűkös, ideiglenes lakást.

A cinkotai ev. egyház anyakönyvei a Hrúz családra vonatkozó későbbi adatokat is tartalmazzák, de ezek ismertetésére itt nem térhetek ki.¹⁹

Cinkotáról annyit meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század huszas éveiben és a század közepén is, amikor Petőfi rokonai itt laktak, túlnyomórészt evangélikus szlovák lakosságú község volt. 1828-ban kiadott statisztikai munka szerint a község 123 házában 716 ev. és 253 kat. lakos élt.²⁰ 1851-ben „*tót—magyar—nemet jalu*”-nak írja *Fényes Elek*.²¹ Abból, hogy a Hrúz-családban magyar házassági tanúval és keresztszülővel találkozunk (Hrúz Éva esetében Veres István, Hrúz János gyermekének keresztaapja Zsíros Ádám), a család itteni magyar kapcsolataira következtethetünk. Petőfi mindenestre egy nagyrészt szlovák lakosságú községről, Cinkotáról spontán megnyilatkozásában tudtul adta, hogy őt ide rokonai szálak fűzik, itt temették el a nagyapját. Ez cáfolat arra a Petőfiről hirdetett jellemvonásra, hogy restellte, tagadta a maga „tót” származását.

S bár Petőfi „*Jo gróf druszájához*”, *Gróf Teleky Sandorhoz* írt versében elárulta, hogy családja történetére vonatkozó ismeretei nagyon homályosak:

Te elfáradsz, míg őseidnek
Végigtekintesz névsorán,
Én jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám . . .

— a nagyapa halála helyéről szóló tudósításnak okmányadattal történt igazolása arra mutat, hogy Petőfi a maga családtörténeti adatainak közlésében évtizedekre visszamenőleg is megbízható, hiteles.

BORY ISTVÁN

„A VÉN CZIGÁNY” EGY SORÁHOZ

Hatvany Lajos említi füzetes Ady-semináriumában, hogy a mindig eleven szellemű és roppant intuitív Riedl Frigyes ilyen kérdéssel lepte meg egyszer hallgatóit: Vajjon mit jelent ez a Vörösmarty-sor: „Mi zokog, mint malom a pokolban?”¹

A kérdésre gondolkodás nélküli hirtelenséggel válaszolni nehéz, gondolkodás után pedig talán még nehezebb, hiszen nemcsak az említett sor, hanem az egész vers problematikus értelmű,² s hogy Riedl mit talált megmagyarázni valónak sajátlag, arról nem beszélt. Nyilván a „zokog” és a „pokol” szavaknak egymáshoz való viszonyát, mert ez valóban meghökkentő. Hogy azután kapott-e választ nagynevű, néhai professzorom, s ha igen, minőt, vagy ő maga mondott-e valamit, nem tudom; Hatvany sem tudja, de annyi bizonyos, hogy ha a kérdést gyökeresen, tehát a kézirat világánál elemezzük, olyan meglepetés ér bennünket, mint a róka-vadászt, aki vaddisznóra bukkan.

*

¹⁹ Blatniczky Jenő cinkotai ev. lelkész úrnak a kutatás lehetővé tételét és szíves készségét ezúton köszönöm meg.

²⁰ Nagy Ludovicus: *Notitiae Politico-Geographico-Statisticae . . . Hungariae*, Tom. I. 244.

²¹ *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851.

¹ Hatvany Lajos: *Ady világa*. Isten könyve. Pegazus-Verlag. Wien. é. n. I. 19. I. Ady Bp. 1959.

II. 25. l. ² Gyulai sem „értette” bármilyen nagynak érezte a költeményt, amely Babitsnál már „a legnagyobb magyar vers” rangját érte el. (Ezt az értékelést azonban nem mindenki osztja.) Ugy tartom, nem is kell minden vonatkozásban érteni a költeményt, ha érezni tudjuk. Már közhely Ignotus szellemes paradoxona a *Fekete zongorá-ról*: „Akasszanak fel, ha értem, de — gyönyörű!” De ne menjünk Adyig, itt van a kristálytisza Arany. Ki fejti meg egyszerű hallásra ezt a nehány sorát: „Hős fiakból ketten-ketten, — Két vezéré: kétszer ketten, — Feje lón mind egy-egy nemnek, — Száznyolc ágra ezek mennek.” Valóságos számtani feladvány. És még sok hasonló helyet lehetne felsorolni. Meg is tettem egy terjedelmes újságcikkbem: *Kincsek az évek harmincadján*, Pesti Napló, 1939. máj. 27.

A szóbanforgó, széles hangulati skálájú Vörösmarty költemény mondatfűzésén kétség-telenül érezhető a beteg költő lelki lánának magas hőfoka és idegeinek zavartsága; a „ködképek” ekkor már megjelentek „kedélye láthatárán”.³ (A vers különben — mint tudjuk — a krími háború idején született — „Háború van most a nagyvilágban” — s a költő ettől a konfliktustól várta az abszolutizmus hullámaiban fuldokló Magyarország sorsának jobbra fordulását.⁴ Nem úgy történt, s a következő évben ő halt meg.)

Az idézett sor pompás, akár elemezzük, akár nem. Vörösmartyra valló, kiről jól tudjuk hogy nyelvalkotó fantáziája nemcsak újszerű volt, hanem igen merész is,⁵ elképzelhető tehát hogy a malom zakatolását zokogásnak hallotta. Riedl mégis megtorpant itt: miért helyezi a költő a zokogó malmot a pokolba? Csak a pokolban „zokog” a malom? Vagy: a „pokolban” zokog a malom?⁶

Ha Riedl felvetett kérdése nyomán a logika Ariadne-fonalát keressük,⁷ minden „agyonmagyarázási” szándék nélkül (amiről itt nincs is szó, hanem — mint látni fogjuk — egészen másról: pusztá tenyékérdésről) gondolhatunk arra, hogy a költő enyhe inverzióval élt, s akkor prózára fordítva valahogy így hangzana a sor: Mi zokog a pokolban, mint (ahogy) a malom (zokog). A két szó — malom és pokol — közé azonban a költő *nem húzott vesszőt*, pedig ez tenné világossá, amit így legfeljebb gyaníthatunk, hogy ti. a két szó csupán prozódiai, és nem értelmi vonatkozásban került egymás mellé.

A „pokol” említése érthetőbbé válik, ha az előtte levő sort is belevonjuk vizsgálódásunk körébe. Akkor ugyanis nyomban kiderül, hogy az „önkivület poétája” itt egy hatalmas gondolatrítmusban veti föl a kérdést és keresi okát az agyat tépő, rettentő dübörgésnek, amelyet persze csak ő hall. De ő nagyon.⁸ „Ki dörömböl az ég boltozatján — mi zokog, mint malom a pokolban?”, vagyis: mi hangzik a világmindenség legmagasabb és legmélyebb pontján? A zenit és a nadír táján? „A földöntúli töprengések nagyhevű pátosza ez”, mint Hatvany találóan jegyzi meg.⁹

E magyarázatban megnyugodhatnánk, a „pokol” körül nincs homály, de a „zokog” körül annál inkább. Ha ugyanis megnézzük a versnek akár az Akadémián, akár az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratát, azt látjuk, hogy Vörösmarty valójában *le sem írta* az egész költeményben a bizonytalan kapcsolatú „zokog” szót. Még alternatív formában sem. Lehetséges ez? Igen, lehetséges, és éppen ezért válik a kérdés roppant érdekessé.

Szakkörökben köztudott, hogy a Szózat költője igen sokat javított versein, míg elkészült vele. (Brisits Frigyes egész könyvet töltött meg csupán az Akadémián található Vörösmarty-kéziratok variánsaival.)¹⁰ A vén cigány emlegetett sora is többféle változáson ment keresztül, míg végső formát kapott, csak éppen azon nem, amely az előttünk ismert szöveghez vezet.

Vegyük kezünkbe a rengeteg húzással, törléssel, beszúrással és toldással tarkított akadémiai kéziratot verssort: világosan követhetjük rajta a mondat teljes kialakulásához segítő elmozdításokat útját. Meglátjuk, hogy a legelső felülő gondolat sorozat az volt: „Mi zuhan le mélyesges pokolba?”, tehát a „malom zokogásának” még csirája sem fedezhető fel benne. Nem is hang-, hanem mozgásképzet villant fel a költő agyában. Utána a „zuhan” szót áthúzta, de úgy látszik megfelelőbbet nem találván, megint ezt írta le. Később ezt az újra leírt „zuhan”-t javította „zuhog”-ra (itt és ekkor váltott át hangmotívumra), a „mélyesges”-t pedig „malom”-ra (tehát a jelzőt főnévre); a „le” után „mint”-et tett, de ezt a feleslegessé vált igekötőt is bentfelejtette a szövegben (ma is benn van a kéziratban). Látnivaló tehát, hogy a sornak majdnem minden szava változott, a „pokol” azonban, mint vezérgondolat (az „ég boltozatja”-nak térbeli és eszmei ellentéte), nem. Ez megmaradt. E köré a fogalom köré jegecsedett végső megoldásként: „Mi zuhog, mint malom a pokolba?” Az utolsó szót szintén elmulasztotta kijavítani a mondat szerkezet kívánta „pokolban”-ra, ámbár Britsis úgy mondja,¹¹ akinek

³ „Ez a vers egy örült képzetkapcsolása. Ez a vers egy örült verse, de ez szent örültség” írja Babits: *A férfi Vörösmarty*. Irodalmi problémák. Bp. 1917. 154. l. és Ö. M. Bp. é. n. I. 805. l.

⁴ Gyulainak (és az ő nyomán Schöpflin Aladárnak) e felfogásával száll szembe Komlós Aladár szép és meggyőző tanulmánya: *A félretett „Vén cigány”*. Tegnep és ma. Bp. 1956. 42–49. l.

⁵ ... (Vörösmarty) mindig akkortud fog, nem egyetlen hangot pendít meg ... s a szónak három, négy, tíz és száz vonatkozása mozdul meg lelünkben”, mondja Négysesy. *Arany és a magyar nyelv*. M. Ny, XIII. k. 130. l.

⁶ Hatvany Lajos — tudtommal rajta kívül más nem időzött e sornál — így látja: „Bíráól asszociálól képzelem híján Riedl föl nem érte Vörösmarty költői asszociációit. Nem tudta, hogy a malom szörnnyű robaját költői fül rémes zokogásnak hallja, s nem tudta, hogy ha a költő a rémnek rémségét fűllokozni akarja, akkor a malmot a pokolba helyezi. Van-e ennél a pokolban robajos malomnál rémségesebb robaj, illetve zokogás?” l. h. A magam hozzászólása: *Vörösmarty műhelyében*. Pesti Hírlap. 1944. aug. 8.

⁷ Bár a logika — Arany szavaival — „agyonüti a költőt”. Lehr Albert: *Emlékezések Arany Jánosra*. M. Ny. XIII. k. 143. l. Goethe is ezt vallotta.

⁸ „... világok végzetén zuhanunk keresztül, a pokol és mennyország dübörögnek és zenélnék valahonnan távolról és minden elvesztet.” Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Kolozsvár. 1934. I. k. 342. l.

⁹ l. h.
¹⁰ Brisits Frigyes: *A M. T. Akadémia Vörösmarty-kéziratai*. Bp. 1928.

¹¹ l. m. Ez Komlós Aladárt is meghökentette. (l. m. 353. l.)

különben ez az egyetlen megjegyzése a sorhoz; igaz, hogy Gyulaié még ennyi sem.¹² Ő csak a Széchenyi Könyvtárban található kéziratból említ egyetlen — igaz, hogy egész sornyi — eltérést, holott ez a kézirat szinte hemzseg a variánsoktól. A most tárgyalt sor azonban ott is így hangzik: „Mi zuhog, mint malom” stb.

A költemény sorsát ismerjük: a kéziratot a szerző Eötvös útján juttatta el Csengery Antalhoz, annak „Magyar Népkönyv”-e számára. Csengery továbbadta Keménynek, hogy azzal nyissa meg a Pesti Napló tárcarovatát. Miért, miért nem, a rovat mégsem ezzel, hanem Aranyinak „A tetétleni halmon” című versével indult, s „A vén cigány” a következő — 1855-ös — évben jelent meg ugyanott (61. sz.), de már a *ma ismert szöveggel*. Hogy milyen körülmények között változott a kézirat „zuhog”-ja a nyomtatásban „zokog”-ra, az ma már megfejthetetlen. Könnyen lehet, hogy a két szó grafikumának kétségtelen hasonlósága tévesztette meg a nyomdai szedőt. Ilyesmire van is példánk a sőveg ~ főveg, vagy a mentő ~ nemtő szavunk esetében,¹³ s nyilván ezen alapult a „Bánk bán” több mint két évtizeddel ezelőtti színpadi és rádióelőadását követő „hasokra — haj kra” vitája is.¹⁴ De — ismétlem — ma már céltalan lenne a rideg, magyarázó értelem mérőőnját lebocsátani a szöveg mélyére (a vers hőfokán amúgy is megolvadna) és megváltoztatni azt, amit nemzedékek így tanultak meg és a köztudat is szentesített.¹⁵ Az irodalomtudománynak azonban tudomást kell venni róla.

A homályt növeli, hogy a vers megjelenésekor Vörösmarty, ha betegen is, de még élt, azonban nem tudunk róla, hogy észrevételt tett volna a mű e helyére.

Az előadottakat, persze halomra döntené, ha előkerülne a költeménynek a nyomdai kézírata a „zokog” szóval. De az nincs meg.

Úgy látszik Riedl figyelmét mindez elkerülte, különben feltétlenül kitért volna rá . . .

R. KOCSIS RÓZSA

KAZINCZY FERENC ÉS DUKAI TAKÁCS JUDIT LEVELEZÉSE

A Kazinczy év alkalmával nem érdektelen, ha említést teszünk a nagy irodalomszervező író és Dukai Takács¹ Judit dunántúli költőnő kapcsolatáról, levelezéséről.

Érdeemes figyelmet szentelnünk ennek az irodalomtörténeti mozzanatnak, mert Kazinczy és a költőnő levelezése nem található meg az eddig már kiadott Kazinczy levelezésben, noha ebben is több utalást láthatunk kapcsolatukra, egymáshoz intézett sorairaikra.

Mivel Kazinczy Ferenc és Takács Judit ismeretsége valószínűleg csak levelezésen alapult,² így annál érdekesebb a kiadásban eddig még meg nem jelent levelek közlése.

Kazinczy 1814-ben Döbrentei Gábor révén értesül a tizenkilencéves Takács Judit irodalmi működéséről. Erdélyi íróemberek: Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője meg Pataki Mózes a tanítványával, ifjabb Wesselényi Miklóssal olaszországi tanulmányútjukról hazafelé jövet meglátogatják barátaikat és költőismerőseiket: Kazinczyt, Kisfaludyt, Berzsenyit és Dukai Takács Juditot.

Döbrentei családja révén már régebből ismeri a költőnőt. Édesapja ugyanis a vasmegegyei Ujfaluban közel lakik Dukához, a Takács család otthonához. Olvasta Takács Judit verseit, sőt ő maga is episztólát ír a meglepően szép és ügyes verselőnek mutatkozó kezdőhöz.³ Tanulmányútjuk alkalmával így Dukára is ellátogatnak. A kor irodalmi szokásainak megfelelően „barátnéjukká” fogadják Takács Juditot, tegeznek, s az Ossziánból vett „Malvina” néven költőnővé avatják.

¹² A nagy kritikai kiadásban a sort meg sem említi, a most indult új kritikai kiadás első két kötete időrendben meg nem jutott el ideig.

¹³ Mindkettő a Calepinus szótár több évszázados sajtóhibája.

¹⁴ L. Galamb Sándor bírálatát a Bánk bán előadásról. *Magyarság*, 1936. márc. 17. — Erre Somlay Artur észrevételét: *Hajokra? Nem! Hasokra*. Pesti Napló, 1936. márc. 18. — Galamb Sándor válasza: *Hasokra? Nem! Hajokra*. *Magyarság*, 1936. márc. 19. — Bory István: *Hasokra vagy hajokra?* Pesti Napló 1936. márc. 22. — U. a.: *A Bánk bán egy vitás helyéhez*. It. 1940. 3. sz. 115–124. l.

¹⁵ „... ha talán sajtóhibának könyveljük is el a „zokog” szót — írja Komlós Aladár hozzám egyik levelében — a sor jobb így és megtartanám.”

¹ Vadász Norbert a Takács anyag legismertebb feldolgozója Takácsnak írja a költőnő nevét. Berzsenyi Dániel szintén cs-vel írja a Takács nevet. Pálóczi Horváth Adám Takácsnak, Kazinczy Takácsnak, cs-vel. A költőnő szintén cs-vel írja a nevét, saját kezeírásában fennmaradt önéletrajzában is. — MTA kézirat-tár 4-r 55. 190. p. — A korabeli nyomtatványokon Dukai Takács Judit szerepel. — MTA kézirat-tár 4-r 55. sz. 206. p. 235. p.

² Sem Kazinczy, sem a költőnő nem említi, hogy találkoztak volna.

³ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp., 1902. XI. k. 288. p.